

Αγαπητοί φίλοι,

Ιδού η πρώτη απόπειρα κειμένου (δεν ήταν καθόλου εύκολο έργο), που ακολούθησε το μικρό χειρόγραφο πλάνο του πρωθυπουργού για να ενώσει μεταξύ τους κομμάτια που ο ίδιος επισήμαινε από τα κείμενα των Ν.Δ., Ν.Μ. και Α.Λ. (θα αναγνωρίσει ο καθένας τα δικά του). Φραστικές αλλαγές χρειάστηκαν για λόγους συντακτικούς και για να γίνει το κείμενο προφορικό.

Τώρα, είναι απαραίτητη από όλους σας, (α) η προσεχτική ανάγνωση με επισήμανση κάθε είδους αλλαγής που βλέπετε να χρειάζεται είτε στο νόημα είτε στη διατύπωση. (β) Χρειάζομαι κάποιες ιδέες για τις επαναλήψεις που υπάρχουν, για τις οποίες όποιος νομίζει ότι καλό θα ήταν να μην υπάρχουν, να εισηγηθεί με τι να τις αντικαταστήσουμε. (γ) Σας παρακαλώ οποιαδήποτε πρόταση να προστεθεί κάτι να συνοδεύεται από τη διατύπωσή του. (δ) Λείπει από το κείμενο (όπως θα δείτε) το σημαντικό κατά τις συζητήσεις μας θέμα του κοινωνικού κράτους, και δεν βρίσκω στα κείμενα κανένα κομμάτι που να το καλύπτει. Άρα, πρέπει να διατυπωθεί. Επειδή είναι θέμα άμεσα πολιτικό, νομίζω ότι την καταλληλότερη διατύπωση μπορεί ευκολότερα και επιτυχέστερα απ' όλους να την κάνει ο Νίκος Θέμελης.

Οι τίτλοι είναι απλώς βοηθητικοί για την κριτική ανάγνωση.

Περιμένω διορθώσεις και προτάσεις το ταχύτερο δυνατό, για να μπορεί το κείμενο να κάνει κι ένα δεύτερο γύρο έγκρισης από όλους.

Φιλικά,

Άννα Φ.

Οι αλλαγές που αποτελούν ρήξη με το παρελθόν

Η Ελλάδα του 2001 δεν είναι πια αυτή που ήταν. Έχουμε σταθερά και χωρίς κενά ή διακοπές προχωρήσει, έχουμε κάνει συνεχή βήματα προόδου. Είναι μεγάλες οι αλλαγές. Μερικές μάλιστα ανάμεσα στις πιο σημαντικές αποτελούν ρήξεις με το παρελθόν τέτοιες που η εξέλιξη δεν είναι πια αναστρέψιμη.

Η πρώτη μεγάλη αλλαγή, που αποτελεί ρήξη με το παρελθόν ανήκει στο οικονομικό επίπεδο. Η Ελλάδα του 2001 δεν έχει καμιά σχέση με την Ελλάδα της φτώχειας, της υπανάπτυξης, του υψηλού πληθωρισμού και της οικονομικής αστάθειας από τη δεκαετία του 1950, για να μην αναφερθούμε σε παλαιότερες εποχές. Με βάση τα στατιστικά δεδομένα του ΟΟΣΑ, το κατά κεφαλήν εισόδημά της Ελλάδας την κατατάσσει κάπου μεταξύ 25^{ης} και 29^{ης} χώρας στον κόσμο. Πρόκειται για θεμελιώδη ρήξη με το παρελθόν, η οποία εμφανίζεται ως μη αναστρέψιμη.

Η δεύτερη μεγάλη αλλαγή ανήκει στο διεθνές επίπεδο. Η Ελλάδα του 2001 είναι μέσα στο διεθνές σύστημα ένα κράτος του κέντρου. Με μόνη ουσιαστική εξαίρεση το λεγόμενο G8, στο οποίο δεν θα μπορέσει ποτέ να συμμετάσχει λόγω μεγέθους, η Ελλάδα είναι μέλος όλων σχεδόν των οργανισμών τοπικής, περιφερειακής ή διεθνούς εμβέλειας. Πρόκειται για σημαντική μη ανατρέψιμη ρήξη με ένα παρελθόν περιθωριοποίησης και απομόνωσης που χαρακτήριζε μια Ελλάδα της ημιπεριφέρειας τόσο σε προηγούμενες όσο και σε πιο πρόσφατες εποχές, όπως π.χ. της δικτατορίας 1967-74.

Η τρίτη αλλαγή είναι στο κοινωνικό επίπεδο. Η Ελλάδα του 2001 αποτελεί, για πρώτη φορά στην ιστορία της, χώρα εισαγωγής ανθρώπινου δυναμικού. Η εξέλιξη αυτή συνιστά μια ακόμα μη αναστρέψιμη ρήξη με ένα παρελθόν ταυτισμένο με την υπανάπτυξη, την εξαγωγή ανθρώπινου δυναμικού, τη μετανάστευση, την ξενιτιά και τη νοσταλγία.

Ταυτόχρονα, η κοινωνική αυτή αλλαγή συνεπάγεται τη μετάβαση της ελληνικής κοινωνίας από ένα καθεστώς ιδιαίτερης πολιτισμικής ομοιογένειας (γλωσσικής και θρησκευτικής), σε ένα καθεστώς πολιτισμικής ευρύτητας εντός του οποίου η χώρα καλείται όχι μόνον να αφομοιώσει όσες από τις φιλοξενούμενες ανθρώπινες πολιτισμικές ομάδες το επιθυμούν αλλά και να σεβαστεί όσους θέλουν να διατηρήσουν τις πολιτισμικές τους ιδιαιτερότητες. Η ίδια η δημογραφική δυναμική αυτών των αλλαγών καθιστά και αυτή την αλλαγή μη ανατρέψιμη.

Η τέταρτη αλλαγή ανήκει στο πολιτικό επίπεδο. Η μεταπολίτευση του 1974 και η παγίωση στα αμέσως επόμενα έτη του πιο αυθεντικά δημοκρατικού καθεστώτος στη νεότερη ελληνική ιστορία αποτελεί κρίσιμο ορόσημο στη διαδικασία ανάπτυξης των πολιτικών μας θεσμών. Με δεδομένη την απουσία από το πολιτικό προσκήνιο εκείνων των παραγόντων που σε προγενέστερες εποχές συνδέθηκαν με συνθήκες ανωμαλίας, η εξέλιξη αυτή σηματοδοτεί μια μη αναστρέψιμη ρήξη με ένα παρελθόν θνησιγενών δημοκρατικών εγχειρημάτων, ολιγαρχικού κοινοβουλευτισμού και αυταρχικών παρενθέσεων.

Υπάρχει τέλος μια πέμπτη αλλαγή στο επίπεδο των γενεών. Οι Έλληνες και Ελληνίδες που έχουν γεννηθεί μετά το 1974, αποτελούν την πρώτη από καταβολής του νεοελληνικού κράτους γενεά που μεγάλωσε χωρίς βιώματα πολέμου, ξένης κατοχής, εμφυλίων διχασμών και συρράξεων, εκτάκτων καθεστώτων και πραξικοπημάτων και ακόμη μεγάλων πολιτικών ή οικονομικών κρίσεων που τόσο βαθιά σημάδεψαν τη ζωή αλλά και τη θεώρηση του κόσμου όλων των προγενέστερων γενεών. Και αυτή η εξέλιξη συνιστά ρήξη μη αναστρέψιμη με το παρελθόν.

Αυτές οι αλλαγές και εξελίξεις, που διαμόρφωσαν οι ρήξεις των πρόσφατων δεκαετιών συνοδεύονται από διεθνείς εξελίξεις (Ευρωπαϊκή Ένωση, ΟΝΕ, ένταξη στη διεθνή οικονομία) και όλες αυτές οι ριζικές αλλαγές αντιμετωπίζονται θετικά από το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού λαού, από πλατιά κοινωνικά στρώματα αλλά και θεσμοποιημένες δυνάμεις, που τείνουν συνεχώς να αξιοποιούν όλο και περισσότερο το νέο περιβάλλον και να αποκομίζουν δυνητικά οφέλη από αυτό.

Αμυντικές συμπεριφορές και τα δικαιώματα του πολίτη

Παράλληλα υπάρχουν στην κοινωνία μας (όπως παντού άλλωστε) κάποιες δυνάμεις κοινωνικές αλλά και θεσμικές που είτε δεν μπορούν είτε δεν επιθυμούν να ακολουθήσουν το βηματισμό της παγκόσμιας αλλαγής και περιέρχονται σε δύσκολη θέση. Γι' αυτό αμύνονται απέναντι σε αυτό το νέο περιβάλλον, φοβούνται τις αλλαγές και αναλίσκουν τις δυνάμεις τους στην προσπάθεια καθυστέρησης ή ακόμα και ακύρωσης των εξελίξεων.

Οι συλλογικές παραστάσεις οι εγκλωβισμένες στο παρελθόν δεν ανταποκρίνονται στις νέες συνθήκες ούτε και γενικότερα στην εποχή μας. Η παγκοσμιοποίηση και ο ευρωπαϊκός χαρακτήρας της χώρας απαιτούν νέες

παραστάσεις και μια εθνική ταυτότητα ισχυρή, ανεκτική και προσανατολισμένη στο μέλλον.

Η σύγχρονη Πολιτεία χαρακτηρίζεται από τον θεαματικό πολλαπλασιασμό των επικοινωνιακών σχέσεων με το εξωτερικό. Άρα πρέπει να αναπτύξει στους πολίτες της και μάλιστα των νέων γενεών τις ικανότητες να συνυπάρχουν με τους άλλους ανθρώπους και πολιτισμούς, να συνομιλούν μαζί τους, να καταλαβαίνουν τις γλώσσες τους και να κατανοούν τους κώδικες συμπεριφοράς τους. Η εθνική ταυτότητα χρειάζεται ν'αποκτήσει διαβατήριες ικανότητες, όπως εκείνες του αρχέτυπου και παγκοσμιοποιημένου ομηρικού ήρωα. Ο Οδυσσεάς «πολλών ανθρώπων ἶδεν ἄστεα και νόον ἔγνω». Οι ικανότητες του ήρωα δηλαδή οφείλονταν στις γνώσεις που είχε της νοοτροπίας, της κουλτούρας και των χαρακτηριστικών των άλλων λαών. Οι ικανότητες του Οδυσσέα είναι οι δεξιότητες επιβίωσης του έθνους και πορείας του στην πρόοδο.

Οι συλλογικές μας παραστάσεις και η εθνική ταυτότητα έχουν λοιπόν ανάγκη από νέες (αλλά και αρχαιότερες) διαβατήριες ικανότητες στον καινούριο κόσμο.

Μια τέτοια πολιτισμική πολιτική δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τις κοινωνικές και τις οικονομικές πλευρές της ιδιότητας του πολίτη. Τα ατομικά δικαιώματα χρειάζονται παράλληλα τα πολιτικά δικαιώματα και τα οικονομικά δικαιώματα. Αλλιώς τα ατομικά δικαιώματα θα ασκούνται από μια ασήμαντη μειοψηφία και μόνο από αυτήν. Με αυτή την έννοια, η πολιτική ταυτότητας του ελληνικού κράτους δεν μπορεί να είναι μια περιορισμένη και εγκλωβισμένη σε παραδοσιακές εικόνες πολιτισμική πολιτική. Οφείλει να είναι ένας άξονας συγκρότησης της συνολικής πολιτικής, ένας πολιτισμικός άξονας που προσδίδει συνοχή και νόημα σε ολόκληρη την κρατική πολιτική. Αυτό σημαίνει έμφαση στις διαδικασίες για τη συγκρότηση της ολοκληρωμένης και πλήρους ιδιότητας του πολίτη. Η ενίσχυση του κοινωνικού κράτους και της εργασιακής πολιτικής, η αναβαθμισμένη εκπαίδευση των ίσων ευκαιριών χωρίς πρόωρους αποκλεισμούς, η συνεχής βελτίωση στην παροχή υπηρεσιών από τον τομέα της διοίκησης και της υγείας έχουν εδώ μείζονα ρόλο.

Η Ελλάδα στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης

Η παγκοσμιοποίηση είναι πραγματικότητα και όχι μύθος, άρα αντιμετωπίζεται με πολιτική πράξη και όχι με ξόρκια. Η παγκοσμιοποίηση είναι φαινόμενο που πρέπει

σοβαρά να λάβουμε υπόψη μας και όχι κατάρα. Δεν έχει μόνο αρνητικές πλευρές, έχει και θετικές.

Η παγκοσμιοποίηση έχει προκαλέσει σε πολλές χώρες και στην Ελλάδα ερωτήματα που αφορούν την παράδοση, τη συλλογική ταυτότητα των εθνών, την ιστορική τους μνήμη. Ένας φόβος εκφράζεται, μήπως και η παγκοσμιοποίηση αποκόψει τις κοινωνίες από την παράδοσή τους. • Καθώς η παγκοσμιοποίηση ανοίγει τα σύνορα, πυκνώνει τις επικοινωνίες, δημιουργεί καταναλωτικές ανάγκες σε πλανητική κλίμακα, • καθώς τα ηλεκτρονικά μέσα και οι νέες τεχνολογίες δημιουργούν πολιτισμικά δίκτυα σε παγκόσμια κλίμακα, εντείνονται οι φόβοι ότι οι κοινωνίες κινδυνεύουν να χάσουν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους και τις παραδόσεις τους. Το ενδιαφέρον είναι ότι αυτοί οι φόβοι δεν εμφανίζονται μόνο σε μικρές ως προς τον αριθμό των πολιτών τους κοινωνίες αλλά και σε πολλές αν όχι όλες τις αριθμητικά πολύ μεγάλες χώρες.

Την παγκοσμιοποίηση, λοιπόν, πρέπει να τη λαβαίνουμε υπόψη μας ως γεγονός και όχι σαν σκιάχτρο και να παρέχουμε στην κοινωνία μας προστατευτικές πανοπλίες για να αντιμετωπίσει δημιουργικά τις νέες συνθήκες μιας παγκόσμιας προοπτικής.

Το θετικό στοιχείο της είναι η μεγάλη πρόοδος στην οποία έχει οδηγηθεί η βιομηχανική κοινωνία σε πολλούς τομείς, την οικονομία, την υγεία, την παιδεία. Από την άλλη μεριά περικλείει μεγάλους και σοβαρούς κινδύνους από το χάσμα των λεγόμενων δύο κόσμων που όλο και μεγαλώνει. Η πείνα, η ασθένεια, ο αναλφαβητισμός και η βία βασιλεύουν σε μεγάλο κομμάτι του πλανήτη.

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης απαιτείται μια κρατική πολιτική που να έχει συνείδηση και να καλλιεργεί τη συνείδηση ότι από αυτό το βαθύ χάσμα των δύο κόσμων κινδυνεύουν όλοι και όχι μόνο τα ορατά θύματα της πείνας, του αναλφαβητισμού και της βίας. Από το αυξανόμενο χάσμα κινδυνεύει η παγκόσμια κοινωνία και ιδίως η δημοκρατία.

Το ένα βασικό χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης είναι, όπως ήδη ανέφερα, η πύκνωση των επικοινωνιών. Αυτό που κάποιοι ονομάζουν το «πλανητικό χωριό». Κινδυνεύει άραγε η κουλτούρα, η παράδοση και ο πολιτισμός μας από αυτό το φαινόμενο; Το πλανητικό χωριό είναι η εύκολη και ταχεία επαφή των πολιτισμών. Όλα τα στοιχεία κουλτούρας από πολλά μέρη της γης έρχονται σε γειτονία και συνάντηση μεταξύ τους. Αυτό το αέναο δούναι και λαβείν όμως χώρια που αποτελεί την ίδια την ιστορία του πολιτισμού, είναι επίσης

χαρακτηριστικό της ελληνικής πολιτισμικής παράδοσης πολλών αιώνων. Ο ελληνικός πολιτισμός, σε οποιαδήποτε εποχή κι αν τον παρατηρήσουμε, είναι ανοιχτός στους άλλους πολιτισμούς, ανταλλάσσει και μαθαίνει. Για τους Έλληνες μάλιστα, στη μακρά διαδρομή τους, οι εποχές της πιο μεγάλης άνθησής τους ήταν οι εποχές που μετακινούνταν και ταξίδευαν, αντάλλασσαν στοιχεία κουλτούρας, και αποχτούσαν τεχνογνωσία από άλλους πολιτισμούς.

Ας πάρουμε το παράδειγμα, της μουσικής. Η μουσική είναι από τις πιο υψηλές εκφράσεις της πολιτισμικής δημιουργίας. Η ελληνική μουσική παράδοση του 2ού αιώνα είναι από τις πλουσιότερες στον κόσμο. Δεν είναι άσχετο αυτό το φαινόμενο με το σταυροδρόμι των μουσικών παραδόσεων που είναι η Ελλάδα, της οποίας τα μουσικά ακούσματα βρίσκονται τόσο στη Δύση όσο και στην Ανατολή, από τα Βαλκάνια και γύρω όλη τη Μεσόγειο μέχρι την Αφρική και κι από κει πάλι πίσω στη νότια Ευρώπη από το Γιβραλτάρ στην Ισπανία και προς το βορρά, μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα και τον Καύκασο κι από κει νότια προς την Ασία, μέσα από την Τουρκία και μέχρι την Ινδία, και δεν έμεινε ανεπηρέαστη η ελληνική μουσική ούτε από τις ηπείρους της Αμερικής, τη τζαζ και τη μουσική της λατινικής Αμερικής. Αυτή η πολύτροπη μουσική είναι πλέον βαθύ χαρακτηριστικό της νεοελληνικής ταυτότητας. Ίσως να μην είναι τυχαίο ότι η σύγχρονη ποιοτική μουσική σήμερα και πάλι ανθεί βρίσκοντας σημαντική απήχηση και έξω από τα σύνορα της χώρας μας. Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε κι άλλα παραδείγματα από το χώρο της λογοτεχνίας ή άλλων τεχνών.

Η ελληνική κουλτούρα τόσο ως προς την παράδοση όσο και το άνοιγμα στο μέλλον δεν κινδυνεύει από την πύκνωση των επικοινωνιών, από τη συνάντηση των πολιτισμών, αντίθετα θα μαραίνονταν από την απομόνωση που στερεί και αποστεώνει.

Ένα δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης είναι η κυριαρχία της αγοράς όχι μόνο στην οικονομία αλλά και στην κουλτούρα και τις ανθρώπινες ανάγκες. Η έννοια της κουλτούρας όμως δεν είναι αναγκαστικά αντίθετη με τη ζήτηση και την προσφορά, δηλαδή με την αγορά. Τα πολιτιστικά προϊόντα δημιουργούνται σε σχέση με τις προτιμήσεις του κοινού και το κοινό διαμορφώνεται από την πολιτισμική δημιουργία. Άρα, αρνητική και βλαπτική είναι η μονοπώληση των πολιτιστικών αγαθών, είναι η επιβολή της πολιτισμικής ομοιομορφίας.

Όμως κάθε φορά που υπάρχει μια πολιτισμική ηγεμονία, δημιουργείται από πολλές πλευρές εναλλακτική κουλτούρα. Αυτός είναι ο ρυθμός με τον οποίο εξελίσσονται η τέχνη, τα γράμματα, η φιλοσοφία.

Στη σημερινή εποχή υπάρχουν πανίσχυρα διεθνή δίκτυα που αναζητούν να επιβάλλουν ομοιομορφία. Άρα εμείς πρέπει να δώσουμε έμφαση και να υποστηρίξουμε όλες εκείνες τις πρωτοβουλίες που αναζητούν να δώσουν μια διαφορετική έκφραση στις ανθρώπινες ανάγκες και προτιμήσεις. Αυτή η πολιτισμική ποικιλλότητα καλείται να γίνει το αντίβαρο στις οποιεσδήποτε τάσεις πολιτισμικού ηγεμονισμού στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης.

Δεν είναι στα καθήκοντα του σημερινού κράτους να παράγει ιδεολογία και να επιβάλει πολιτισμικές προτιμήσεις. Είναι όμως στα καθήκοντά του να εξασφαλίσει το άνοιγμα και όχι την περιχαράκωση, και να δημιουργήσει τους όρους της πολυμορφίας που μπορούν να αντιπαρατεθούν στην πλανητική πολιτισμική ομογενοποίηση.

Η καλλιέργεια της πολιτισμικής μας κληρονομιάς και της παράδοσης αποκτά νόημα μόνο αν ξεπεράσει την εσωστρέφεια και τοποθετηθεί σε ένα ανοιχτό πεδίο διεθνούς διαλόγου. Ο σύγχρονος ελληνικός πολιτισμός θα είναι ένας ισχυρός, ένας ανθεκτικός πολιτισμός, μόνον αν είναι συγκρίσιμος, αν προσέρχεται δηλαδή ως ισότιμος συνομιλητής στον παγκόσμιο στίβο της πολιτισμικής αντιπαράθεσης. Γιατί, πράγματι, μια παγκόσμια αγορά πολιτιστικών αγαθών διαμορφώνεται σήμερα (στη φιλοσοφία, τις τέχνες, τα γράμματα, τις επιστήμες, την τεχνολογία), που μόνον ισχυροί πολιτισμοί ισχυρών κοινωνιών θα καταλάβουν μια ανάλογη θέση. Ένας πολιτισμός εγκλωβισμένος στον εαυτό του, ένας πολιτισμός της αυτοτροφοδοσίας και της αυτοκατανάλωσης είναι ένας πολιτισμός καταδικασμένος, αργά ή γρήγορα, να εξαφανιστεί.

Η παγκοσμιοποίηση αναμφισβήτητα προκαλεί σε πολλούς ανησυχίες και σε άλλους ερωτηματικά. Καθήκον της Πολιτείας είναι να κατανοήσει αυτές τις ανησυχίες και να δράσει τόσο προς την κατεύθυνση της διάλυσης των μύθων όσο και προς εκείνη της εκλογικευμένης αντιμετώπισης των πραγματικών προβλημάτων. Δεν λέμε όχι στις νέες τεχνολογίες, δεν λέμε όχι στην ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων, αλλά λέμε όχι στις πολιτικές που μέσω αυτού του τρόπου θέλουν να εγκαταστήσουν άλλες εξουσίες.

Οι ευθύνες της Πολιτείας

Η Πολιτεία δεν μπορεί να είναι ανεύθυνη. Η τροπή που θα πάρει αυτή η νέα πραγματικότητα θα κριθεί από τον συσχετισμό δυνάμεων και ενεργητικότητας των κοινωνιών. Εδώ είναι και ο ρόλος της Πολιτείας: η έλλογη διάγνωση των κρίσιμων πεδίων αυτών των συσχετισμών και η υπεράσπιση των δικαιωμάτων και του status των πολιτών.

Αν αναρωτηθούμε σε ποιά ζητήματα μπορεί να γίνει μια τέτοια παρέμβαση, διαπιστώνουμε ότι είναι τρία (α) το πεδίο της ποιότητας της Δημοκρατίας, (β) το πεδίο της πληροφόρησης και της κουλτούρας και (γ) το πεδίο των κοινωνικών δικαιωμάτων και του κοινωνικού Κράτους.

Ας σταθούμε λίγο σε αυτές τις τρεις θεμελιώδεις παραμέτρους του δημόσιου βίου.

Α. Σήμερα υπάρχει ανάγκη για περισσότερη και βαθύτερη Δημοκρατία. • Η ποιότητα της δημοκρατίας συναρτάται άμεσα με το σεβασμό των θεσμών του δημοκρατικού κράτους δικαίου που αποτελεί τον ακρογωνιαίο της λίθο. • Η ποιότητα της δημοκρατίας συναρτάται άμεσα με το βαθμό στον οποίο το ίδιο το καθεστώς φροντίζει να δημιουργήσει στο εσωτερικό του θεσμούς ικανούς να λειτουργήσουν ως οριζόντιοι μηχανισμοί ελέγχου και λογοδοσίας της εκτελεστικής εξουσίας και του κρατικού μηχανισμού και να υποβοηθήσουν την ισόρροπη ανάπτυξη ισότητας και ελευθερίας. • Η ύπαρξη αυτών των θεσμικών αντιβάρων συμβάλλει στην ενδυνάμωση της *κοινωνίας πολιτών* και αυξάνει τις θεσμικές της δυνατότητες να υπηρετήσει τη λογική του πλουραλισμού και της ετερότητας. • Η λογική που διέπει το δημοκρατικό κράτος δικαίου εξυπηρετείται καλύτερα από την ισόρροπη παρά από την ανισόρροπη ανάπτυξη των μηχανισμών που εκφράζουν τις αρχές της ισότητας και της ελευθερίας. • Τέλος, η ισόρροπη αυτή ανάπτυξη συμβάλλει ουσιαστικά στην αποφυγή των προβλημάτων που σχετίζονται με την ισοπεδωτική εννοιολόγηση της ισότητας και με τις λαϊκιστικές νοοτροπίες και πρακτικές που αυτή, μεταξύ άλλων, εκτρέφει και υποθάλπει.

Β. Αντίθετα προς τις φοβικές τάσεις απομονωτισμού, εσωστρέφειας και περιχαράκωσης, η εποχή της παγκοσμιοποίησης είναι η εποχή της ταχύτατης και απρόσκοπτης κυκλοφορίας των πληροφοριών και των πολιτισμικών αγαθών, και αυτό επιβάλλει να σκεφτόμαστε τον πολιτισμό με κριτήρια τις πανανθρώπινες ανάγκες, δηλαδή *οικουμενικά*. Η ελληνική κουλτούρα διαθέτει αυτή την παράδοση. Αν απόχτησε ο κλασικός πολιτισμός της αρχαιότητας σημασία για ολόκληρο τον

κόσμο, είναι γιατί ο πολιτισμός αυτός ήταν οικουμενικός, τον ενδιέφεραν τα προβλήματα του κόσμου, σκεπτόταν οικουμενικά. Οι Έλληνες ήταν και είναι ένας λαός της Διασποράς. Σε παλαιότερους αιώνες η Διασπορά αυτή αγκάλιαζε την Ανατολική Μεσόγειο και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Στον 21^ο αιώνα είναι παγκόσμια.

Οι Έλληνες έχουν παράδοση συμβίωσης με άλλους λαούς, γλώσσες, πολιτισμούς και θρησκείες. Αυτή η παράδοση σεβασμού του άλλου, συναλλακτικότητας, κατανόησης, μετάφρασης των δικών μας μηνυμάτων στη γλώσσα των άλλων, και των μηνυμάτων των άλλων στην ελληνική γλώσσα, αποτελούν όχι μόνο εφόδια πολύτιμα για τη σημερινή και τη μελλοντική πορεία του ελληνικού έθνους, αλλά και ουσιαστική προσφορά για τη δημιουργία της σύγχρονης ευρωπαϊκής κουλτούρας στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης.

Γ. περί κοινωνικών δικαιωμάτων και κοινωνικού Κράτους.

(για συμπλήρωση από Ν.Θ.)

Τα προβλήματα της εποχής μας είναι τελείως καινούρια και απαιτούν ευρηματικές πρωτοβουλίες για την προώθηση νέων λύσεων.

Η ώρα (και η ευθύνη) των απαντήσεων

Στις προβιομηχανικές κοινωνίες, ο δημόσιος και ο ιδιωτικός βίος καθορίζονταν πριν απ' όλα από την παράδοση, θρησκευτική και κοσμική. Από την καθημερινή συμπεριφορά και τους κανόνες ηθικής μέχρι τις κοινωνικές δραστηριότητες και τη νοηματοδότηση υπαρξιακών ερωτημάτων, «αδιαμφισβήτητοι» και «αμετακίνητοι» κανόνες ρύθμιζαν τη ζωή των ανθρώπων. Έτσι στα πλαίσια της παραδοσιακής κοινωνίας, οι άνθρωποι δεν είχαν επιλογές, η δυνατότητά τους για αναστοχασμό και αποφάσεις ή πρωτοβουλίες ήταν πολύ περιορισμένη. Είναι όμως αλήθεια ότι αισθάνονταν πιο ασφαλείς. Ίσως αυτή η αίσθηση ασφάλειας —για τους κανόνες που εμφανίζονταν αδιαμφισβήτητοι σε έναν κόσμο που έμοιαζε στατικός και για πάντα δοσμένος— να εξηγεί και μέρος από τη νοσταλγία του σύγχρονου ανθρώπου για εκείνες τις παραδοσιακές κοινωνίες.

Στην πρώιμη νεωτερικότητα η παράδοση με τους σταθερούς και «αδιαμφισβήτητους» κανόνες της υποχωρεί και αντικαθίσταται από διάφορες ιδεολογίες του Διαφωτισμού, με νέους κανόνες βασισμένους στην ορθολογική

ανάλυση και εκείνη την προμηθεϊκή πίστη στην αέναη πρόοδο που, κι αυτές με τη σειρά τους δεν αρκούν πια για να ρυθμίσουν τη ζωή των ανθρώπων. Όλοι ανεξαιρέτως οι κανόνες αντιμετωπίζονται σήμερα αναστοχαστικά και κριτικά.

Μια από τις αντιδράσεις σε αυτή την αβεβαιότητα και ρευστότητα κανόνων και αξιών είναι η πρόταση «επιστροφής στην παράδοση» που κάνει ο φονταμενταλισμός, ένα κάλεσμα επιστροφής στην εποχή της παραδοσιακής προβιομηχανικής εποχής, όπου ένα ήταν το σωστό και κανενός δεν περνούσε απ' το μυαλό κανενός να το αμφισβητήσει.

Επειδή όμως η ιστορία δε γυρίζει πίσω, δεν υπάρχει «επιστροφή» στην παράδοση αλλά κάτι άλλο, βλαβερό και επικίνδυνο. Ανακατασκευή της παράδοσης με σύγχρονους όρους, έτσι ώστε η παράδοση αναδιαμορφώνεται, για να γίνει το κύριο μέσο άμυνας ενάντια σε κάθε εκσυγχρονισμό και κάθε άνοιγμα στο μέλλον. Σε πολλά σημεία της γης η θρησκευτικότητα γίνεται δογματισμός, με αποτέλεσμα την επιβολή ενός παραδοσιακού τρόπου ζωής και ηθικής που δεν έχει πια νόημα για τις ανθρώπινες σχέσεις και δεν ταιριάζει στην εποχή της δημοκρατίας και της ισότητας των φύλων να επιβάλλεται με μέτρα αυταρχικά και ωμή βία.

Εμείς, δεν χρειαζόμαστε ένα ωραιοποιημένο και μυθοποιημένο παρελθόν. Χρειαζόμαστε μια στοχαστική προσέγγιση της ιστορίας μας και μια ισορροπημένη κρίση του παρελθόντος και του παρόντος μας. Η πλούσια παράδοση και η πολιτισμική μας κληρονομιά έχει την ακόλουθη σημασία: αποτελεί το μέσο της ιστορικής μας *αυτογνωσίας*. Χρειάζεται να γνωρίζουμε το δρόμο που διανύσαμε για να φτάσουμε εδώ που είμαστε τώρα. Χρειάζεται δηλαδή να γνωρίζουμε ποιες ήταν οι αξίες που μας βοήθησαν να καταφέρουμε όσα καταφέραμε, αλλά εξίσου να γνωρίζουμε ποια ήταν τα στοιχεία που μας εμπόδισαν να τα καταφέρουμε καλύτερα.

Αν επομένως έχει σημασία η πολιτισμική μας κληρονομιά και η παράδοση, δεν είναι ούτε για να την επιδεικνύουμε αυτάρεσκα, ούτε για να τη χρησιμοποιούμε ως τροχοπέδη στη δημιουργικότητας της κοινωνίας. Η ελληνική κοινωνία έχει μια δυναμική την οποία πρέπει να διατηρήσουμε, αλλά και ταυτόχρονα περιορισμούς τους οποίους χρειάζεται να υπερβούμε. Ιστορική αυτογνωσία σημαίνει να γνωρίζουμε από πού ερχόμαστε και πού πηγαίνουμε.

Ιστορική αυτογνωσία και ευρωπαϊκό μέλλον

Η ιστορική αυτογνωσία μάς είναι ιδίως απαραίτητη ως στοιχείο συνεκτικότητας της κοινωνίας μας.

Αν ξαναδιαβάσουμε την ιστορία μας, θα διαπιστώσουμε ότι η σύνδεση με τις πολιτισμικές μας κληρονομίες δημιούργησε το εφελτήριο ώστε να αποκτήσει ο ελληνικός λαός εθνική συνείδηση και να δημιουργήσει την Ελληνική Πολιτεία στον Αγώνα για το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος. Και αυτή η συνείδηση, που αποτυπώνεται στα Συντάγματα του Αγώνα, είναι μια κατεξοχήν δημοκρατική συνείδηση. Τα δύο στοιχεία που χαρακτηρίζουν το ελληνικό έθνος είναι η συνείδηση της ιστορικότητας του πολιτισμού του και η δημοκρατική του συνείδηση. Η δημοκρατία πρέπει συνεχώς να επιβεβαιώνεται από τη συνείδηση των πολιτών της. Έρα πολιτισμός και δημοκρατία, η στενή σύνδεσή τους, η συνεχής επικοινωνία τους, η αμοιβαία ανατροφοδότησή τους αποτελούν τους βασικούς όρους ύπαρξης της κοινωνίας μας. Αυτή τη συναίσθηση συνοχής δεν τη χρειαζόμαστε μόνο στο παρόν, τη χρειαζόμαστε προπαντός για να σχεδιάσουμε το μέλλον. Η ιστορική συναίσθηση της πορείας της κοινωνίας μας μάς χρειάζεται ως εφελτήριο αλλαγών. Και τούτο, για να προσδιορίσουμε τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας μέσα στην οποία θα ζήσουν οι επόμενες γενιές.

Την εθνική και κοινωνική μας ταυτότητα, την ιστορία και την παράδοσή μας έχουμε καθήκον να τις σκεφτόμαστε, όχι στραμμένοι προς το παρελθόν, αλλά ατενίζοντας προς το μέλλον. Πώς θέλουμε να είναι η κοινωνία μας τον 21^ο αιώνα; Γύρω από ποιες αξίες θέλουμε να είναι οργανωμένη; Είναι καιρός να ανοίξει πλατύς δημόσιος διάλογος για τα προβλήματα αυτά. Και να γίνει ο σχεδιασμός του μέλλοντος άξονας της πολιτικής μας στρατηγικής. Η αυριανή ελληνική κοινωνία θα είναι βεβαίως μια κοινωνία ευρωπαϊκή.

Μέσα στην παγκοσμιοποίηση και την ευρωπαϊκή ενοποίηση ο απαραίτητος όρος επιβίωσης της ελληνικής κουλτούρας είναι η δημιουργικότητά της. Πολιτιστική δημιουργικότητα όμως σημαίνει παρέμβαση και δημιουργία που δεν αφορά μόνον εμάς, αλλά και τους άλλους. Δημιουργικός πολιτισμός είναι εκείνος ο πολιτισμός που δίνει απαντήσεις στα μεγάλα ζητήματα της εποχής, που συνδέει την ιδιαιτερότητα με την οικουμενικότητα, και που εντάσσει το τοπικό στο παγκόσμιο, του οποίου τα μηνύματα έχει την ικανότητα να μεταφράζει.

Τα ζητήματα του πολιτισμού και των ταυτοτήτων αποτελούν σήμερα, πολύ περισσότερο από χτες, διακυβεύματα πολιτικά. Νοηματοδοτούν τις πολιτικές στρατηγικές, και αφορούν τις αξίες που θα αποτελέσουν τον άξονα των κοινωνιών

του 21ου αιώνα. Δικαιολογημένα απασχολούν, ανησυχούν ή κινητοποιούν μεγάλο αριθμό πολιτών. Το δίλημμα όμως είναι τούτο: σε μια ανοιχτή οικονομία άραγε ταιριάζει ένα κλειστό ή ένα ανοιχτό πολιτισμικό σύστημα; Από την απάντηση που θα δώσουμε σε αυτό το δίλημμα εξαρτάται η ποιότητα της δημοκρατίας μας, αλλά και ευρύτερα η ποιότητα της κοινωνίας όπου θα ζήσουμε και την οποία θα παραδώσουμε στις επόμενες γενιές.

Εφόσον οι αξίες του δημοκρατικού εκσυγχρονισμού (οι ατομικές ελευθερίες, η κοινωνική αλληλεγγύη, το κοινωνικό κράτος κτλ.) τείνουν να πάρουν έναν καθολικό και παγκόσμιο χαρακτήρα, ο τρόπος για να υλοποιηθούν αυτές οι αξίες παραμένει συνδεδεμένος με τον συγκεκριμένο πολιτισμό της κάθε χώρας, την ιδιαίτερη κουλτούρα της μέσα στην οποία τα άτομα πολίτες διαμορφώνουν τις ταυτότητές τους και εξελίσσονται. Έτσι η πολιτισμική ιδιαιτερότητα ενός λαού γίνεται κινητήρια δύναμη της εξελικτικής του πορείας, αποτελώντας τον κύριο τρόπο σύνδεσης του εθνικού με το παγκόσμιο.

Στην ευρωπαϊκή κοινωνία του αύριο οι κατευθυντήριοι άξονες θα είναι αποτέλεσμα συνέργειας πολλών δυνάμεων από όλη την Ευρώπη. Ωστόσο για μεγάλο διάστημα ακόμη, ο δημόσιος διάλογος θα αναπτύσσεται μέσα στα εθνικά πλαίσια. Από τα εθνικά πλαίσια θα προκύπτουν προτάσεις και ιδέες για το ευρωπαϊκό μέλλον. Σε αυτό το διάλογο θα πρέπει να επιδείξουμε ετοιμότητα. Να κάνουμε αισθητή την ελληνική παρέμβαση όχι μόνο στα προβλήματα που μας αφορούν, αλλά στα κεντρικά προβλήματα, στα προβλήματα αιχμής που αφορούν ολόκληρη την Ευρώπη.